

Ковальова О. В., кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», м. Київ, Україна

РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА РЕАЛІЗАЦІЇ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

В дослідженні охарактеризовано теоретичні положення сутності та практику особливостей розвитку організаційно-економічного середовища реалізації структурної політики в аграрному секторі економіки України. Визначено складові організаційно-економічного середовища з конкретизацією його елементів, які забезпечують впровадження правил, норм щодо впорядкування взаємодії суб'єктів господарювання, а також реалізації державної політики регулювання аграрного сектора в сучасних умовах. Висвітлено тенденції формування інституційного середовища господарювання в аграрному секторі економіки та охарактеризовано проблеми, що сьогодні існують і потребують системного вирішення шляхом посилення ролі заходів управління галуззю у координації з організаціями самоуправління, саморегулювання.

Ключові слова: *організаційно-економічне середовище, структурна політика, трансформації, аграрний сектор, виробнича система, саморегулювання.*

Kovalova O., PhD in Economics, Senior Research Fellow, National Science Center "Institute of Agrarian Economics", Kyiv, Ukraine

DEVELOPMENT OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC ENVIRONMENT FOR IMPLEMENTATION OF STRUCTURAL POLICY IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Introduction. *The implementation of structural policy in the agrarian sector of Ukraine's economy was taking place a long historical period on the basis of adaptation to the market, which in the last few years also takes into account the vector of European integration of the entire economy. Scientific research of the development process of the organizational and economic environment for the implementation of structural policy in the agricultural sector is relevant in this formulation of the problem, because of the fact in which the organizational, institutional environment is undergoing economic processes - their socio-economic efficiency depends.*

Purpose. *The main tasks of the research are to determine the components of the organizational and economic environment, to highlight trends in the formation of the institutional environment of management in the agrarian sector of the economy.*

Results. *The research describes the theoretical principles of the essence and practice of the peculiarities of the organizational and economic environment development for the implementation of structural policy in the agrarian sector of the Ukrainian economy. The components of the organizational and economic environment are specified with specification of its elements, which ensure the rules implementation, norms for the regulation of the interaction of economic entities, as well as the implementation of the state policy regulation of the agrarian sector in modern conditions.*

Conclusions. *The tendencies of the institutional environment formation of management in the agrarian sector of the economy are described and the problems that are present and need to be solved systematically by strengthening the role of measures of*

management of the industry in coordination with self-government organizations, self-regulation.

Keywords: *organizational and economic environment, structural policy, transformation, agrarian sector, production system, self-regulation.*

JEL Classification: *O 13, Q 18, F 14.*

Постановка проблеми. Здійснення структурної політики в аграрному секторі економіки України вже тривалий історичний період відбувається на засадах адаптації до ринку, що в останні кілька років відбувається також з урахуванням вектору європейської інтеграції усієї економіки. Теперішні структурні зміни удосконалюють не лише політику, а перш за все організаційно-економічне середовище її реалізації, формуючи більш сприятливі умови для ведення аграрного бізнесу. Цьому процесу сьогодні практично немає альтернативи, адже українська модель аграрного бізнесу має бути спрямована в русло інноваційності, сталого розвитку. Зазначеному принципу підпорядкована ідеологія реформ, які, хоча й затягнулися, але їх вектор у напрямку здійснення структурної політики стимулювання сталого розвитку аграрного сектора зберігається. Наукові ж дослідження процесу розвитку організаційно-економічного середовища реалізації структурної політики в аграрному секторі є актуальними у такій постановці проблеми, адже від того, у якому організаційному, інституційному середовищі відбуваються господарські процеси – залежить їх соціально-економічна ефективність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Середовище у якому здійснюється структурна політика й на переформатування якого вона спрямована, не є досконалим, воно наближене до ринку, але все ще не є таким з ряду причин, головна з яких – несприйняття, зокрема в сільському соціумі підприємницької моделі господарювання, приватної власності на землю в статусі об'єкта купівлі-продажу. Існує чимало факторів, які формують організаційно-економічне середовище реалізації структурної політики в аграрному секторі

економіки, в науці їхній аналіз представлений у статусі окремого напрямку досліджень. В тому чи іншому сенсі визначення такої думки дотримуються ряд науковців, зокрема: І. Лукінов [1], О. Шпикуляк [2], О. Мороз [3]; особливі, певною мірою класичні думки з цієї проблеми висловлено ідеологами української аграрної реформи, серед яких: П. Саблук [4, 6], П. Гайдуцький [5], В. Месель-Веселяк [6; 8], М. Федоров [6; 7], Ю. Лупенко [6; 8; 10; 11], В. Юрчишин [9], М. Малік [10], М. Кропивко [11], В. Шибанін [12] та інші. Їхні дослідження і розробки пов'язані з трансформаціями сільського господарства України при переході до ринку, побудові ринкового організаційно-економічного середовища реалізації структурної політики в аграрному секторі економіки.

Формулювання цілей дослідження. Основними завданнями дослідження є визначення складових організаційно-економічного середовища з конкретизацією його елементів, які забезпечують впровадження правил, норм щодо впорядкування взаємодії суб'єктів господарювання, а також реалізації державної політики регулювання аграрного сектора в сучасних умовах, висвітлення тенденцій формування інституційного середовища господарювання в аграрному секторі економіки та аналіз проблем, що сьогодні існують і потребують системного вирішення шляхом посилення ролі заходів управління галуззю у координації з організаціями самоуправління, саморегулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Різні за змістом і характеристиками реалізації структурної політики в аграрному секторі економіки мають національні особливості. Проблема

полягає у невідповідності організаційно-економічного або ж інституційного середовища, що певною мірою тотожні поняття. Загалом поступово відбувається формування цього середовища і реалізація структурної політики у контексті пріоритетів забезпечення усталеної моделі національної конкурентоспроможності в глобальному масштабі. Усе це відбувається в умовах організаційно-економічних трансформацій, які є перманентними, а механізм їх впровадження по суті являє собою функцію структурної політики, що проявляється в практичних діях держави. Організаційно-економічне середовище структурної політики оцінюють по-різному, з одного боку, воно ринкове, а з іншого – національна ментальність селян, особливо старшого покоління, є причиною несприйняття ринкової моделі, небажання втілювати її на практиці. Це звісно проблема, яку не просто подолати, адже відсутність традиції ринку гальмує процеси його утвердження, у тому числі через механізми структурної політики. Наука ж вказує на те, що організаційно-економічне середовище, наявні в аграрному соціумі й економіці інституційні проблеми, по суті чинять супротив структурним реформами до ринку, які передбачають прозорість, організованість, економічну відповідальність, зрозумілі, конкурентні правила ринкової взаємодії тощо [1-12]. Погоджуємося з думкою О. Мороз про те, що «шлях розбудови національної аграрної економіки має власну специфіку, що вимагає створення принципово нових соціальних інститутів і всього інституціонального каркасу суспільних відносин. в рамках яких актуальним залишається і питання вирішення цілої низки економіко-організаційних проблем підвищення інтегральної ефективності господарювання і створення оптимального соціально-економічного середовища, орієнтованого на пріоритети і потенціал постіндустріального суспільства» [3, с. 6]. В зазначеній позиції автора відображено основні фундаментальні моменти організаційно-економічних

перетворень, які необхідно було здійснити вже давно, від цього залежить динаміка національного добробуту, у формуванні якого визначальну роль відіграє аграрний сектор.

Невідворотність трансформацій і необхідність їх здійснення з мінімальними втратами для національної економіки, яких вже було більш ніж достатньо, вимагає правильного розуміння значимості організаційно-економічного середовища реалізації структурної політики. Держава ж здійснює структурну політику в умовах, коли аграрний сектор вимушено опинився у статусі, коли знову потрібно віддавати іншим галузям частину «добробуту» села. З цим не можна не погодитись, адже експорт сільськогосподарської продукції є основною статтею валютних надходжень в Україну.

В теоретичному контексті дискусії нами зазначається, що структурна політика здійснюється на певних засадах у сформованому організаційно-економічному (інституційному) середовищі. Воно визначає її результативність, пріоритети сприйняття або несприйняття суб'єктами ринку ініціатив регулювання, які впроваджує держава, здійснюючи структурну політику. Вважаємо, що формування та подальший розвиток організаційно-економічного середовища структурної політики відбувається в рамках нормативно-правового базису, визначеного конституційними нормами держави – на формальному рівні і традиціям соціально-економічних відносин – на неформальному.

Структурна політика розвитку аграрного сектора економіки як діяльність уповноважених органів влади по структуризації господарської системи, збалансуванню економічних інтересів, здійснюється як під впливом організаційно-економічного середовища, так і спрямована на формування необхідних його якостей. Організаційно-економічне (інституційне) середовище структурної політики – це втілення правил, норм, традицій, створення організацій і забезпечення ефективних стимулів саморегулювання відносин. Воно

визначає результати здійснення структурної політики і ефективність, конкурентоспроможність господарських структур. Як зазначили О. Луцків та М. Максимчук [13], інституційне середовище включає в себе формальні і неформальні інститути, а також

структури суб'єкти уповноважені її здійснювати і ті, які є об'єктами застосування такої політики [13]. У логічний розвиток зазначеної думки, пропонуємо визначити складові цієї системи (табл. 1).

Таблиця 1 Складові організаційно-економічного (інституційного) середовища структурної політики в аграрному секторі економіки України

Група складових	Конкретизація складових
Формальні (правила, закони, норми)	Формалізовані в Конституції, Кодексах і Законах України норми, правила, які використовуються державою в якості примусу або стимулу суб'єктів ринку до дій у певному напрямі здійснення структурної реформи
Неформальні (уявлення, традиції, звички)	Сформовані в соціумі й економічній системі традиції, норми поведінки в системі ведення сільськогосподарського виробництва та аграрного бізнесу
Суб'єкти здійснення політики	Загальнодержавні й регіональні органи галузевого регулювання, галузеві структури саморегулювання
Суб'єкти щодо яких здійснюється структурна політика (об'єкти)	Селяни, суб'єкти аграрного підприємництва усіх форм власності і господарювання, споживачі продовольства й ринкова інфраструктура

Джерело: визначені і систематизовані автором на основі власних теоретико-практичних оцінок

Вважаємо, що в аграрному секторі економіки України організаційно-економічне середовище реалізації структурної політики сформувалося в результаті інституційних перетворень, проте воно характеризується рядом дисбалансів в інфраструктурному забезпеченні, а також представленні на ринку сільськогосподарських підприємств і господарств населення у фокусі частки товарної аграрної продукції тощо. Ці названі елементи характеризують інституційну архітектуру галузі як організаційно-економічного середовища відносно якого розробляється і здійснюється структурна політика.

Нормативно-правову основу розвитку організаційно-економічного середовища реалізації структурної політики в аграрному секторі економіки складають закони, кодифіковані законодавчі норми, програми стимулювання, підтримки тощо. Серед найбільш важливих актів, які вплинули і впливають на цей процес, слід виділити такі

як: постанова Верховної Ради України «Про земельну реформу» (1990 р.); закон України «Про селянське (фермерське) господарство» (1991 р.); закон України «Про форми власності на землю» (1992 р.); декрет Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок» (1992 р.); указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» (1994 р.); указ Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» (1995 р.); указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» (1999 р.); Земельний Кодекс України (2001 р.); закони України: «Про особисте селянське господарство» (2003 р.); «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» (2005 р.) та інші. Також вітчизняна система

державного управління має у своєму активі цілий ряд програм, серед яких Стратегія сталого розвитку «Україна - 2020» – ідеологічний, організаційний і функціональний орієнтир для формування механізмів структурної політики на усіх рівнях її реалізації, включаючи аграрний сектор.

Проблеми структурної політики трансформацій аграрного сектору дотепер базисно не вирішені, а окремі реформи носять половинчастий характер і здійснені лише формально. Причиною такого стану, як зазначає О. Г. Шпикуляк [15], є те, що інститути минулого визначають майбутнє, а трансплантація, запозичення окремих інститутів, інституційних норм із розвинених ринкових економік або ж адаптація ще «радянських» до ринку, виявилася невдалою [15]. Кооперація як специфічний фактор організаційно-економічного середовища структурної політики, незважаючи на наявність цілого ряду програмних і нормативно-правових документів Уряду, значній ідеологічній підтримці, фактично не розвивається. Таких проблем чимало, а їхня проблемність полягає у відсутності якісних передумов саморегулювання [16], довіри з боку селянства до ініціатив структурної політики. Загальне несприйняття селянами і взагалі значною частиною членів суспільства ініціатив держави є однією з особливостей, яку можна віднести до аспектів розширення теорії ефективності структурної політики.

Аналізуючи проблеми забезпечення результативності структурної політики і стану організаційно-економічного середовища, її втілення аграрному секторі економіки, підтримуємо думку про те, що інститути минулого переважають і якісного завершення перетворення в ринкові набувають дуже повільно [15, 16]. Це пов'язано з тим, що «перші роки економічних реформ були присвячені більшою мірою зламу старих інституційних механізмів, ніж побудові нових, які були б адекватними ринковому середовищу і могли б скласти основу нового механізму

перебудови економіки. Не було досягнуто, зокрема, формування ефективного ринкового інституційного механізму структурної перебудови економіки, в той час як старий механізм було практично зруйновано» [17, с. 8]. В аграрному секторі в плані інституційних трансформацій ситуація в плані інституційних трансформацій ще далека до засад організованого аграрного ринку, що створює проблеми для його учасників.

Вивчення організаційно-економічного середовища здійснення структурної аграрної політики також дає підстави вести мову про певний розвиток кластерних систем взаємодії суб'єктів ринку, які ведуть пошук шляхів ефективного виходу на організований ринок. З досліджень М. Кропивка відомо, що кластерний підхід до організації агропромислового виробництва є перспективною формою співпраці, за якої для підприємців забезпечується формування замкнених циклів виробництва – умов для підвищення конкурентоспроможності і прибутковості бізнесу й паралельно досягається стабільний соціально-економічний розвиток [18]. Приклади розвитку кластерів в сільському секторі економіки є в таких сферах як: сільський зелений туризм (туристично-рекреаційний кластер «Гоголівські місця Полтавщини»; кластер по еко-агротуризму «Оберіг»); органічне виробництво (регіональний кластер виробників органічної продукції на Полтавщині); вузькоспеціалізоване виробництво окремих видів продукції («Подільське яблуко» на Хмельниччині; «Натуральне молоко» на Рівненщині); інноваційна діяльність («Агроінновації» – регіональний агропромисловий інноваційний кластер у м. Рівне).

Загалом аграрний сектор, сільське господарство як базовий елемент організаційно-економічного середовища, у якому і стосовно якого відбувається структурна реформа, з певними потугами сприймає будь-які ринкові нововведення. Ці несприйняття спричинені недосконалістю

інформаційної політики формування знань про ті чи інші трансформаційні перетворення, а також відсутністю системних прикладів відтворювального розвитку селянських господарств. Уряд не полишає надії змінити ситуацію на краще, так, нині здійснюються реальні кроки програмної та інституційної підтримки якісних структурних перетворень. Прийнято і впроваджуються в життя положення програм підтримки аграрного сектора з: компенсації вартості придбання нової сільськогосподарської техніки та обладнання українського виробництва; здешевлення утримання ВРХ молочного напрямку і молодняка тварин; компенсація тіла кредиту, залученого на будівництво тваринницьких комплексів; концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018 – 2020 роки тощо.

Хотілося б зазначити й наголосити та тому, що організаційно-економічне середовище реалізації структурної політики ми вважаємо системою, яка трансформується, а держава у свою чергу поки що проводить не завжди вдалу структурну політику. Головна проблема, як вже зазначалося вище, у відсутності традицій ринкового способу господарювання – без зовнішнього управління, приватні ініціативи не сприймаються, система регулювання залишається адміністративно-командною. З одного боку якість середовища не сприймає структурної політики ринкових трансформацій, а з іншого – структурна політика не враховує специфіку соціально-економічного розвитку села. Невідповідною до засад ринку є галузево-управлінська складова, адже держава все ще намагається системно втручатися в господарські процеси через прийняття, впровадження рішень щодо регламентування виробництва й споживання сільськогосподарської продукції. Власники сільськогосподарських підприємств не отримують належної інформації щодо механізму функціонування ринкової економіки і програм урядової підтримки реформ. Через несвоєчасність

структурних змін трансформації стають все більш негативно відчутнішими для збіднілих українських селян, для більшості з них стимули з ведення сільськогосподарської діяльності в останні 2 – 3 роки ще більше деформувалися, зневіра у якісні зміни посилилася.

Розвиток організаційно-економічного середовища реалізації структурної політики також спричинив цілий ряд проблемних моментів:

- неякісна, в угоду крупному бізнесу реструктуризація сільськогосподарських підприємств, що закріпило монополізм на багатьох ринках продукції;

- невизначеність щодо ринку землі і надмірно невивиправдана політизація даного питання в суспільстві;

- монопольне становище переробних підприємств на окремих, значимих ринках, по відношенню до ціноутворення на сільськогосподарську продукцію і продовольство;

- системна недовіра селян, які працюють в особистому секторі, і дрібних фермерів до будь-яких рішень уряду щодо регулювання підприємницької діяльності;

- значна питома вага «сірого» ринку, який практично важко піддається регулюванню.

У виробничій системі також існують значні проблеми, адже навіть попри те, що галузь досягла неабияких вершин в глобальній сировинній конкурентоспроможності – організованого за класичною соціально-економічною орієнтацією ринку дотепер не створено. Система економічних відносин розбалансована різновекторною політикою, наявністю індустріальних високорозвинутих господарств і значної кількості натуральних виробників (господарств населення). Також хаотичність аграрної політики призвела до зникнення цілих галузей, бо крупні агрохолдингові структури, а також значна кількість середніх господарств, займаються виробництвом лише експортних продуктів (рослинництво), а господарства населення і малі (фермерські) господарства функціонують без підтримки держави.

Найбільш значимі структурні зрушення за результатами політики держави відбулися у: середовищі суб'єктного представлення підприємств – сформовані різні форми господарювання; власності на землю і майно, через їх розпаювання; структурі виробництва продукції тощо.

У підсумок теоретико-методичного й частково практичного аналізу організаційно-економічного середовища структурної політики розвитку аграрного сектора звертаємо увагу на передумови формування системи управління [19, с. 322-325] як одного з важливих аспектів структурних трансформацій, що нами висвітлюється в рамках методології інституціонального аналізу.

Відповідно до конфігурації загальної інституційної системи в аграрному секторі діють форми взаємодії держави та громадськості, засновані на забезпеченні відкритості й доступу громадян до інформації, консультаціях із громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, проведення діалогу керівників органів виконавчої влади з громадськістю (з використанням ЗМІ), функціонування консультативно-дорадчих громадських рад при Кабінеті Міністрів України, центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих держадміністраціях, а також оприлюдненні та відкритому обговоренні проектів регуляторних актів, громадській експертизі діяльності органів виконавчої влади, розгляді ініціатив, зауважень і пропозицій громадськості [20].

У сфері регулювання аграрного ринку в країнах із розвиненою аграрною економікою такі форми успішно доповнюються й іншими, що характеризуються спільним ухваленням рішень як компромісом інтересів держави та виробників. Інституційна система України поки що не сформована таким чином, щоб забезпечити функціонування формальних інститутів саморегулювання та представництва як передумову формування змішаних державно-громадських форм

управління ринками й галузями. Разом з тим, існують унікальні, притаманні аграрному сектору механізми добровільного відповідального компромісу у сфері регулювання ринків – у формі меморандумів, тобто угод щодо обсягів експорту зернових, які укладаються між Міністерством аграрної політики та продовольства України як виразником національних інтересів із забезпечення продовольчої безпеки й організаціями зернотрейдерів як носієм економічних бізнес-інтересів.

Для формування державно-громадської системи управління розвитком аграрного сектору економіки необхідно насамперед формалізувати інститут саморегулювання, прийнявши Закон України «Про саморегулівні організації» та унормувавши питання особливостей саморегулювання в аграрному секторі. Важливим із цього погляду є врегулювання питання щодо того, якій за організаційно-правовою формою організації надаватиметься статус саморегулівної та які вимоги до неї висуватимуться (наприклад, наявність компенсаційного фонду чи третейського суду), яка інституція надаватиме такий статус (або, як альтернатива, саморегулівна організація може бути визнана окремою формою організації).

У сфері аграрного виробництва важливими є унормування антимонопольних питань, а також функцій таких організацій, наприклад, щодо права координувати господарську діяльність учасників, встановлювати вимоги до процесу виробництва та якості продукції, логістики тощо.

Наступною інституційною передумовою є легітимізація інституту представництва інтересів за допомогою унормування критеріїв визначення репрезентативної організації, що представлятиме інтереси всіх виробників певної галузі у відносинах із відповідними органами виконавчої влади. З цієї позиції важливим є врахування галузевої специфіки, адже в аграрному секторі таким

критерієм може бути сукупна частка ринку, сільськогосподарських угідь, товаровиробників, поголів'я, обсягу виробництва продукції учасників об'єднання. Також відкритим залишається питання щодо критерію надання права голосу всередині таких організацій за принципом «один член – один голос» або залежно від належного поголів'я тварин, обсягу виробництва тощо.

Змішані форми управління є способом взаємодії декількох центрів ухвалення рішень, у цьому випадку – органів державної виконавчої влади та репрезентативних галузевих (агропродуктових) організацій. Наявність суто гетерархічної системи управління неможлива, оскільки вона передбачає функціонування паритетних центрів ухвалення рішень. Інституційні умови розвитку громадського та бізнес-секторів управління формуються державним сектором, тому абсолютного паритету між державою, громадськістю та бізнесом в управлінні розвитком галузей бути не може. Формується квазігетерархічна система, у якій з міркувань економічної та соціальної ефективності значна частина повноважень у регулюванні ринків та галузей надається організаціям товаровиробників (що фіксується в нормативно-правовому полі).

Змішані форми управління різняться за критеріями, насамперед за ступенем централізації процесу ухвалення управлінських рішень та організаційним оформленням (у формі юридичної особи, особи публічного права, суспільного контракту) [21, 22].

Висновки. Даючи загальну оцінку розвитку організаційно-економічного середовища реалізації структурної політики розвитку аграрного сектору, зазначимо, що незважаючи на багато значущих законодавчих актів, програмних документів й регуляторних дій уряду України, ситуація є прийнятною виключно для великих компаній, які мають вихід на зовнішні ринки. Також це середовище сформувалося таким чином, що аграрний бізнес розвивається відірвано від села, сільських територій, тому така аграрна політика структуризації, трансформації є непринятною для селян, вони по-суті її мало підтримують. Відірваність ідеології трансформаційних процесів від реалій розвитку українського села й сліпе покладання на ринок як саморегульовану структуру, спричинили чимало проблем, які потрібно швидко вирішувати.

Література:

1. Лукінов І. До питання про концепцію і модель сучасного економічного розвитку України / І. Лукінов // Економіка України. – 2001. – № 6. – С. 4–9.
2. Шпикуляк О. Г. Інституції та механізми регулювання аграрного ринку: теоретико-практична оцінка функціонування / О. Г. Шпикуляк // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2016. – № 2. – С. 46-59.
3. Мороз О. О. Інституціональна система аграрної економіки України / О. О. Мороз. – Вінниця : УНІВЕРСУМ - Вінниця, 2006. – 438 с.
4. Саблук П. Т. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 13–19.
5. Гайдуцький П. І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні / П. І. Гайдуцький. – К. : ТОВ «Інформаційні системи», 2015. – 448 с.
6. Лупенко Ю. О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26-38.
7. Федоров М. М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов / М. М. Федосов // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 4-19.
8. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / За ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. [2-е вид., переробл. і доповн.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 218 с.
9. Юрчишин В. В. Аграрна політика в Україні на зламах політичних епох: історико-соціально-економічні нариси / В. В. Юрчишин. – К. : Наук. думка, 2009. – 366 с.

10. Лупенко Ю. О. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. – 430 с.
11. Аграрний устрій України (наук. вид.) / за ред. Ю.О. Лупенка, М. Ф. Кропивка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2017. – 64 с.
12. Шобанін В. С. Розвиток кооперації в АПК: проблеми та напрями їх подолання / В. С. Шобанін, Т. В. Шевченко // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 9-12.
13. Луцків О. М. Інституційне середовище регіональної структурної політики / О. М. Луцків, М. В. Максимчук // Регіональна економіка. – 2014. – № 3. – С. 37-47.
14. Лупенко Ю. О. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк та ін. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2014. – 514 с.
15. Шпикуляк О. Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: монографія / О. Г. Шпикуляк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 396 с.
16. Малік М. Й. Формування соціального капіталу в інституційному механізмі аграрного ринку / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, В. П. Рябоконь. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2017. – 86 с.
17. Кононенко В. І. Механізм структурних зрушень в економіці України : монографія / В. І. Кононенко, О. О. Веклич, Л. М. Шабліста та ін.; відпов. ред. д.е.н. В. І. Кононенко. – К. : Ін-т економіки НАНУ, 2002. – 288 с.
18. Кропивко М. Ф. Кластерний підхід до управління сільським розвитком / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 55-58.
19. Ковальова О. В. Передумови формування квазігетерархічної системи управління розвитком аграрного сектору економіки // Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2012 р., м. Київ) / упоряд. В. М. Яблонський, О. А. Корнієвський, П. Ф. Вознюк. – К. : НІСД, 2013. – С. 322-325.
20. Ковальова О. В. Інституційно-правові умови розвитку господарського самоврядування в Україні / Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. – Х., 2011. – Вип. 112. – С. 318-324.
21. Ковальова О. В. Інституційні форми організації управління розвитком аграрного сектора / О. В. Ковальова // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – Полтава, 2012. – № 4. – С. 121-126.
22. Ковальова О. В. Змішані форми організації управління АПК: інституційний підхід / О. В. Ковальова // Наук. вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького, Серія «Економічні науки». – Львів : ЛНУВМБ, 2012. – Т. 14, № 1 (51). – Ч. 1. – С. 285-289.

References:

1. Lukinov, I. (2001), "On the concept and model of modern economic development of Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 6, pp. 4-9.
2. Shpiculyak, O. G. (2016), "Institutions and mechanisms of regulation of the agrarian market: theoretical and practical evaluation of functioning", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, vol. 2, pp. 46-59.
3. Moroz, O. O. (2006), *Instytutsionalna systema ahraryoi ekonomiky Ukrainy* [The Institutional System of the Agrarian Economy of Ukraine], UNIVERSUM – Vinnytsya, Vinnytsya, Ukraine.
4. Sabluk, P. T. (2001), "The New Economic Paradigm of the National Food Security Strategy of Ukraine in the XXI Century", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 13-19.
5. Gaiduckiy, P. I. (2015), *Ahrarna reforma L. D. Kuchmy v Ukraini* [L. Kuchma's Agrarian Reform in Ukraine], Information Systems Ltd., Kyiv, Ukraine.
6. Lupenko, Yu. O. Sabluk, P. T. Mesel-Veselyak, V. Ya. and Fedorov, M. M. (2014), "Results and problems of reforming agriculture in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 26-38.
7. Fedorov, M. M. (2009), "Transformation of land relations to market conditions", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 4-19.
8. Lupenko, Yu. O. and Mesel-Veselyak, V. Ya. (2012), "Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period till 2020", 2nd ed, NSC IAE, Kyiv, Ukraine.
9. Yurchyshyn, V. V. (2009), *Ahrarna polityka v Ukraini na zlamakh politychnykh epokh: istoryko-sotsialno-ekonomichni narysy* [Agrarian Policy in Ukraine at the Breakthrough of Political Epochs: Historical and Socio-Economic Essays], Science, Kyiv, Ukraine.
10. Lupenko, Yu. O. and Malik, M. Y. (2016), *Rozvytok pidpriemnytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt* [Development of entrepreneurship and co-operation: institutional aspect], NSC "IAE", Kyiv, Ukraine.
11. Lupenka, Yu. O. and Kropyvka, M. F. (2017), *Ahrarnyi ustrii Ukrainy* [Agrarian system of Ukraine], NSC "IAE", Kyiv, Ukraine.

12. Shebanin, V. S. and Shevchenko, T. (2013), "Development of cooperation in the agroindustrial complex: problems and directions of their overcoming", *Economy of the agroindustrial complex*, vol. 2, pp. 9-12.
13. Lutskov, O. M. and Maksymchuk, M. (2014), "Institutional environment of regional structural policy", *Regional economics*, vol. 3, pp. 37-47.
14. Lupenko, Yu. O. Malik, M. Y. and Shpylulyak, O. G. (2014), *Innovatsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektyvy* [Innovative Provision of Agricultural Development in Ukraine: Problems and Perspectives], NSC "IAE", Kyiv, Ukraine.
15. Shpiculyak, O. G. (2010), *Instytutsii u rozvytku ta rehuliuванні ahrarnoho rynku* [Institutions in the development and regulation of the agrarian market], NSC "IAE", Kyiv, Ukraine.
16. Malik, M. Y. Shpylulyak, O. G. and Ryabokon, V. P. (2017), *Formuvannia sotsialnoho kapitalu v instytutsiinomu mekhanizmi ahrarnoho rynku* [Formation of Social Capital in the Institutional Mechanism of the Agrarian Market], NSC "IAE", Kyiv, Ukraine.
17. Kononenko, V. I. Veklych, O. O. and Shablyst, L. M. (2002), *Mekhanizm strukturnykh zrushen v ekonomitsi Ukrainy* [Mechanism of structural shifts in the economy of Ukraine], Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
18. Kropivko, M. F. (2008), "Cluster Approach to Rural Development Management", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 55-58.
19. Kovaleva, O. V. (2013), "Prerequisites for the formation of a quasi-hegemonic management system for the development of the agrarian sector of the economy", *Rozvytok vzaiemodii derzhavy i hromadianskoho suspilstva v konteksti vprovadzhennia yevropeiskykh pryntsyviv nalezhnoho vriaduvannia* [Development of the interaction of state and civil society in the context of the implementation of European principles of good governance], Materials international science-practice conf. (December 12, 2012, Kyiv), NISS, Kyiv, Ukraine, pp. 322-325.
20. Kovaleva, O. V. (2011), "The institutional and legal conditions for the development of economic self-government in Ukraine", *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva: Ekonomichni nauky* vol. 112, pp. 318-324.
21. Kovaleva, O. V. (2012), "Institutional forms of organization of management of development of agrarian sector", *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, vol. 4, pp. 121-126.
22. Kovaleva, O. V. (2012), "Mixed forms of organization of management of AWP: institutional approach", *Nauk. visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii im. S. Z. Gzhytskoho, Seriia «Ekonomichni nauky»*, vol. 14, no. 1 (51), part 1, pp. 285-289.

